

(Əvvəli ötən sayımızda)

Bu gün Karlo Qoldoninin doğulduğu şəhərdə - Venesiyada abidəsi ucaldı. ...Karlo Qotsi isə vətəninə unuduldu. Ailə həyatı qurmadı (istəmir ki, övladları da onun kimi kasıb olsunlar), 86 yaşında dünyadan köçdü...

Karlo Qotsi heç vaxt Almaniya olmamışdı. XVIII əsrin sonunda XIX əsrin əvvəllərində - Qotsi vətəninə İtaliyada unudulanda, Almaniya onun nağıl-pyeslərinə böyük maraq yaranmışdı. Almanyanın görkəmli ziyalıları Qotsi haqqında yüksək fikirlər söyləyirdi, Höte, Auqust və Friedrix Şlegel qardaşları Qotsini yüksək qiymətləndirirdi, Şiller Qotsidən iqtibas edirdi...

Qotsinin ölümündən 200 ildən də çox vaxt keçir. Onun nağıl pyesləri - fiabları hələ də dünyanı gəzir, izləyiciləri heyran edir. Bəs "Turandot" mövzusu Qotsiyə necə çatmışdı? Nizami motivləri Avropaya necə gəlib?

FRANSIZLARIN XİDMƏTİ BÖ-YÜKDÜR

Avropa şərqşünasları qeyd edir ki, 1557-ci ildə Venesiyada italyanca nəşr edilmiş "Padşah Sərəndipin üç gənc oğlunun səyahəti" kitabındakı hekayələr dahi Azərbaycan sairi Nizami Gəncəvinin poemalarından götürülüb (Kitabı fars dilindən italyan dilinə Təbrizli Kristofor tərçümə edib) (1).

Alman şərqşünası Theodor Benfey (1809-1881) həmin kitabın "Yeddi gözəl" ilə bağlılığını inandırıcı faktlarla göstərir.

Nizami motivlərinin Avropaya gəlişi, Avropada yayılması daha çox fransızların adı ilə bağlıdır.

Fransız şərqşünası Pöti dö La Krua (1653-1713) Misiri, İrani, Türkiyəni gəzmiş, xalqların adət-ənənələrini dərinlən öyrənmiş, nağıllar, atalar sözləri, əlyazmalar toplamışdır (Yeri gəlmişkən, indi Paris Milli Kitabxanasında Nizami "Xəmsə"sinin XIV əsrə aid iki nüsxəsi saxlanılır. Bu nüsxələrdən biri hicri 763-cü ildə (miladi 1362-ci il), digəri ondan 4 il sonra, yəni hicri 767-ci ildə (miladi 1366-cı il) köçürülmüşdür. Nizami əsərlərinin XV əsrə aid olan başqa bir nüsxəsi Strasburq Milli və Universitet Kitabxanasında mühafizə olunur).

Pöti dö La Krua 1712-ci ildə topladığı Şərq nağıllarını Parisdə "Fars nağılları" ("İran nağılları") adı ilə fransızca çap etdirdi. Pöti dö La Krua "Fars nağılları"na Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poeməsindən bəzi hekayətləri də daxil etmişdi.

Fransız dramaturqu Alen Röne Lesaj (1668-1747) Nizaminin "Yeddi gözəl" poeməsindəki dördüncü hekayəni opera üçün işləmiş, "Çin şahzadəsi" adlı opera mətni yazmışdır. "Çin şahzadəsi" operası 1729-cu ildə Parisdə "Komedi Fransez" teatrında tamaşaya qoyuldu. Lesajın əsas qəhrəmanının adı Duamantindir.

Lesajın yazdığı komik opera venesiyalı Karlo Qotsiyə məlum idi və "Turandot" əsərini yazarkən Karlo Qotsi Lesajın səhnələşdirdiyi əsərdən istifadə etmişdir (1).

Deməli, dahi Azərbaycan sairi Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" (1197-ci il) poeməsindəki "Slavyan qızının hekayəsi" (müəllif qəhrəmana ad verməyib) əsasında fransız yazıçısı Alen Röne Lesaj "Çin şahzadəsi" (1729-cu il, Şahzadənin adı Duamantindir), Karlo Qotsi (1762-ci il) "Turandot" və Fridrix Şiller "Turandot Çin şahzadəsi" (1801-ci il) əsərlərini yazmışlar. Həm Karlo Qotsidə, həm də Fridrix Şillərdə Çin şahzadəsinin adı Turandotdur.

Nizami GƏNCƏVİ- 880

TURANDOT - TURAN QIZI - TÜRK QIZI

İlk dəfə fransız səhnəsinə qədəm qoyan Nizami sujetləri, sonralar, İtalyan və Alman səhnələrinə də yol tapmışdır.

"TURANDOT - ÇİN ŞAHZADƏSİ"

Fridrix Şillerin "Turandot Çin şahzadəsi" əsəri öz bədii keyfiyyətlərinə, hadisələrin gərginliyinə, qəhrəmanların yüksək nitq mədəniyyətinə, personajların bitkinliyinə görə həm Alen Röne Lesajın "Çin şahzadəsi", həm də Karlo Qotsinin "Turandot" əsərindən xeyli üstündür.

Tədqiqatçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, Qotsinin pyeslərində "yüngül, istehzalı bir ton" var. Qotsinin əsas qəhrəmanı olan şahzadə Turandotun davranışlarında "qəddarlıq" duyulur (1).

Şillerin qadın qəhrəmanı Turandot "Yeddi gözəl"dəki dördüncü hekayənin qəhrəmanına daha yaxındır...

Fridrix Şillerin "Turandot - Çin şahzadəsi" pyesindəki Turandot haqqında:

Turandot: Çin Xaqanının qızı.

Sözün etimologiyası: Turandot-sözü iki hissədən ibarətdir: Turan və Dokht (farsca qız). Bu söz Alman dilində Tochter (qız, övlad mənasında), ingilis dilinə Daughter variantında işlənir.

"Türk dilinin etimoloji sözlüyü"ndə (İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul, İkinci basqı: Say yayınları, 2020) Turan sözü türk mənşəlidir: Tur - çoxalan, törəyən, var olan deməkdir. Etimoloji sözlükdə qeyd olunur ki, Tur sözü Türk mənasında da işlənir. Tur (türk); + an, ən (cəmlilik bildirən şəkilçidir). Turan = türklər (səhifə 671). Turandot - Türklərin qızı, Türk qızı.

"Eski Türk-Moğol kişi adları sözlüyü"ndə (prof.dr. Tuncer Gülensoy, doç. Dr. Paki Küçüker, İstanbul, Birinci basım. Eylül 2015) Turan sözünün 1) Duran, yaşayan; 2) Turan: Türklərlə məskun ölkələr (səh.492) mənasında olduğu göstərilir: Turandot - Turan qızı.

Deməli, Turandot adı Türk qızı, Turan qızı deməkdir.

Bəs, ilk baxışdan "rəhmsiz", "amansız" görünən, inadından dönməyən, atasının "vicdansız övlad", "zalım qızım" dediyi Turandot əslində necədir?

Şiller türk qızını onun öz sözləri ilə oxucuya, tamaşaçıya belə tanıdır:

"Mənə rəhmsizdir, qəddardır deyən dillər yalan deyir. Qəddar deyiləm. Azad yaşamaqdır məqsədim".

"Nə adla başqasının malı olum? Azad yaşamaq haqqımdır. Xan qızı kimi haqqıma sahib çıxıram. Hüquqsuz olmaq istəmirəm".

"Asiyada gördüyüm bütün qadınlar kölə kimi təhqir olunur. Əzilmiş həmcinslərimin heyifini almaq istəyirəm beləcə".

"Azadlığımı qorumaq üçün yeganə silahım təbiətin bəxş etdiyi aqlım və zəkamdır".

"Heç kimə yaxınlıq etmirəm. Kobud hərəkətlərindən iyrenirəm. Gördükləri hər gözəlliyə acgözlüklə əllərini uzadırlar. Aqlına düşənə sahib olmaq istəyirlər kişilər".

"Bütün kişilər sədaqətsizdir", bilirəm. Özlərindən başqa heç kəsi sevməzlər. Qədir-qiymət bilməz bu kişilər".

"İstədiyini əldə etmək üçün əvvəlcə qul, kölə olurlar önündə. Sahib oldular ki, zalımlaşır, zülmkar olurlar. Yalançı qürurları, ehtiraslarını eşq və məhəbbət adlandırırlar. Bu duyğulardır onları ölüm oyununa çağırır".

"Əsl eşq və sədaqət təkcə qadınlarda olur".

"Bir kişinin qollarına girməkdənsə, qəbirə girməyi üstün tuturam".

"Özünü qorumaq üçün onu istəyənlərə üç tapmaca verir, bilənlə evlənmək, bilməyənin boynu vurulub, başı şəhərin qala qapısından asılacaqdır.

"...Turandotun şəklini gören sürgün Həştərxan xanının oğlu Xələf gözlərini şəkildən ayıra bilmir. "Bu heyrətdici gözlərdə, bu saf gözəllikdə qətiyyət qəddarlıq ola bilməz. Göydən enmiş mələkdir bu. Eşq tanrısından alıb baxışlarını. Bu bir pəridir".

"Ya Turandot, ya ölüm" deyən Xələf Divan qarşısına çıxır... Çin Şahzadəsinin hər üç tapmacasına düzgün cavab tapır.

Lakin Turandot bununla razılaşmır: "Durun! Yenidən üç tapmaca..."

"Atasının "yox, qərar qərardır" sözündən sonra Turandot: "Amma nigah masasında ölməyi də bacarır bu qızın, deyərək, qoynundan bir xəncər çıxarırlar..."

Hadisələrin belə olacağını gözləməyən Xələf ikinci dəfə Divana çıxmağı xahiş edir. "Ancaq bu dəfə mən soruşum, o cavab versin", deyir.

Tapmacam belədir: "Adı nədir, hansı soydandır bu şahzadə? O Şahzadə ki, yaşamaq üçün gah xidmətçilik, gah hərbçilik etdi üç beş qruşa.

Sabah səhər Divanda söylə şahzadənin və atasının adını... Deyə bilsən, başım yolunda fəda".

Turandot bu şərtlə razılaşır.

Amma "sabah o qalib gəlsə, bu mənə ölümdən də bətərdir", deyir. "Ona ərə getmək, ona gəlin olmaq. Xeyr, xeyr... Turandot özünü bu qədər alçaltmayacaq". Bütün gecə Xələfin adını öyrənə bilməyən Turandot hiyləyə əl atır. Əvvəl Şirini, sonra Səliməni və Adiləni Xələfin yanına gəndirir, "adını öyrənin" deyir.

Adilənin hiylə ilə dediyi "... Bu daş ürəkli, rəzil Turandot əmr verir. Səhər açılan kimi Sizi öldürəcək. Gəl qaçaq bu yerlərdən" xəbəri (hiyləsi) Xələfi sarsıdır.

Həyacanlı Xələf dərin kədərdə içində yüksək bir səslə: "Ah Teymur!.. Ah Teymur xan!.. Mənim kədərli atam.

Oğlun Xələfin həyatı belə bitəcəkmiş... Pekinə onun məzarı başında ağlamağa mı gəlmisən məgər? Sənə verdiyi təsəlli bu imiş oğlunun! Nə qara taleymiş bu! "

"Adilə (özü-özünə sevincli): Xələf!.. Teymur xanın oğlu!..

"... Son səhnədə Xələfi həyəcanlı gören Altun xan: "... Sən mənim oğlumsan. Kürəkənimisən artıq. Turandot sənindir. Gecə boyu üç dəfə xəbər yolladı mənə. Yalvardı, yaxardı bu çətin sınaqdan qurtarım deyən onu".

Pentalon: (Ümüdlüdür) "Döğrudür, uca xaqanı! Mən də təsdiq edirəm. Dediklərinizin hamısı doğrudur. Hətta təbriklərimi qəbul edin. Toy bu gün olacaq..."

Gəlir! Turandot gəlir! Sakit! "

Turandot taxtına oturur və tam sükutdan sonra Xələfə: "... Bəzənmiş nikah masasını görürəm. Nikah üçün hazır duran din adamlarını da... Taleyimə boyun əyməyə məcburam".

Xələf: "Ah, kaş ürəyimi bir oxuya biləydin, Turandot..."

Altun: "Şahzadə, özünü alçaltma. Qoy artıq yelkənləri aşağı endirsin... Haydı toyu başlayın. Çalğıcılar..."

Turandot: "Durun! Bunun üçün hələ tezdir! (Ayağa qalxır, üzünü Xələfə çevirir). Bundan yaxşı zəfərim olmazdı; əvvəlcə şirin ümidlər vermək, səni uca bir zirvəyə qaldırıb, uçurumda tənəsi üstə aşağı yuvarlamaq (tənə ilə səsinə yüksəldir):

Dinlə Xələf!.. Teymurun oğlu!

Türk et indi Divanı! Bu adları öz hünərimlə tapdım.

Özünə başqa bir gəlin ara! Turandotla bəhsə girən hər kəsın vay halına..."

"... Hər şeyi itirmiş, bütün ümidləri sönmüş Xələf: "Mən özüm-özümü öldürdüm. Sənin gözündə dəyərsiz olan həyatı yaşamağın mənası varmı? Qoy bəri ürəyini yerinə gəlsin (Xələf xəncərini çəkir, özünü vurmaq istəyir)".

Adilə ona mane olmaq üçün irəli keçir. Turandot taxtından aşağı atılır. Özünü Xələfin xəncər olan qoluna atır, həm qorxunun, həm sevginin səsi ilə... Xələf!

(Davamı var)

Namaz MANAFOV,
Mingəçevir Dövlət Universitetinin
dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

manafov49@mail.ru
<mailto:manafov49@mail.ru>